

О.В.Старух

Рівненський державний гуманітарний університет

ПОСТФЕМІНІЗМ ТА ПРОБЛЕМА ПОЛІСУБ'ЄКТИВНОСТІ ЖІНОЧОГО “Я” У ПРОЗІ О. ЗАБУЖКО

Філософське осмислення Сімоною де Бовуар у книжці “Друга стаття”(1949) жіночої суб’єктивності як *іншої* щодо чоловічого типу суб’єктивності в культурі стало ґенеруючим чинником появи феміністично-теоретичних концепцій (часто суперечливих по своїй суті), які традиційно зараховують до другої (радикальний, ліберальний, марксистський, соціалістичний) та третьої (культурний фемінізм, фемінізм “кольорових” (або антирасистський фемінізм), постмодерністський фемінізм, конструктивістський та ін.) хвиль у фемінізмі [3]. Саме феміністичні теорії другої та третьої хвилі, “які в ситуації відсутності чіткого конвенційного диференціювання між ними загалом останнім часом дістають визначення *постфемінізму*”[3, с. 57].

Центральною для усіх постфеміністичних теорій залишається проблема жіночої суб’єктивності, наголошується на “концепціях *інакшого* – т.зв. специфічного та множинного “жіночого досвіду” та жіночих способах буття”[3, с. 57], а також активно ведеться пошук нових мовно-мисленнєвих засобів їх репрезентації у площині культурної парадигми.

Наша зацікавленість даною проблематикою аргументована тим, що в українському літературному просторі 90-х рр. ХХ ст. у ґінопрозовому спектрі, тобто спектрі жіночої літератури, котра тою чи іншою мірою торкалася проблем жіночої суб’єктивності не посягаючи, при цьому, на патріархально-ієрархічну систему цінностей, з’явилися і феміністичні твори (О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу” (1998), “Інопланетянка” (1992), “Я, Мілена” (1998), “Дівчатка” (1999), Н.Зборовської “Валя” (1999), “Мама”(1999), “Дзвінка” (1999), характерною особливістю яких став декларативний характер та популяризація феміністичної проблематики, що дало підстави говорити про другу фазу вітчизняного фемінізму, знаючи, “Мама”, що його першою літературною репрезентацією є творчість Н.Кобринської, Лесі Українки, О.Кобилянської та ін.

“Сутнісну суперечливість людини, її принципову проблемність стосовно себе самої та стосовно світу з ентузіазмом констатує філософія ХХ ст. в особі своїх найзначніших представників. “Людина ніколи не вільна від дихотомії свого існування, – пише Е. Фромм, – вона вже не може звільнитися від свого духу, навіть якби вона того хотіла, й не може звільнитися від свого тіла, доки вона живе, її тіло будить у ній бажання жити. Розум, благословення людини водночас є й її прокляттям. Розум

постійно змушує її займатися пошуком розв'язання нерозв'язної дихотомії" [9, с. 444-445]. Подібні твердження стосуються обох статей, однак своєрідне ототожнення поняття "людина" – "чоловік" спричинило, що психологічні студії над людською душею та всією складністю її внутрішніх протиріч, в основному, сприймалися як студії над душею чоловіка...

У літературно-мистецьких віддзеркаленнях жінка завжди оцінюється та відображається бінарним чином: вона або возвеличується до рангу божественної святості, або ж є уособленням порочності, чогось "нечистого", "низького" та плотського" [8, с. 166-167].

Сучасні феміністичні літературно-мистецькі дискурси, ставлячи в центр своєї творчості проблеми жіночої суб'єктивності ("маргінальне стало центральним" Ж.Дерріда), намагаються розвінчати подібні маскулінно-стереотипні бази.

Тому постфеміністична концепція жіночої суб'єктивності, ґрунтуючись на постструктуралістській та постмодерністській концепціях "смерті суб'єкта" через якого "говорить мова" (М.Фуко), полягає в тому, що суб'єкта розуміють як децентрованого, фрагментарного й суперечливого з можливістю вибору для нього різних і множинних репрезентацій (у тому числі ґендерних) у різних ситуаціях та між різними дискурсами [3].

Що ж стосується жіночих питань у вітчизняному літературно-мистецькому просторі 90-х рр. ХХ ст., то тут взагалі йдеться про ситуацію подвійної маргіналізації жіночої суб'єктивності. На увазі мається те, що українські жінки – "підвладна група підвладного народу" [2, с. 16], бо як вважає О. Забужко, хоча "українська культура назагал сьогодні визначає себе – як пост-колоніальну", проте "... всередині себе, в своїй ґендерній структурі, й далі залишається колоніальною" [5, с. 193]. Про це свідчить той факт, що "дотепер в Україні не було зроблено жодної спроби проаналізувати травму нашої колоніальної історії в ґендерному аспекті" [5, с. 155].

Отож, до ряду феміністичних переконань, які поділяють вітчизняні феміністично зорієнтовані письменниці, належить і переконання в тому, що саме жіночість у всій її багатогранності, а не чоловічість, повинна стати стрижнем промовляючої "від себе", "для себе" і "про себе" жіночої творчості.

"Польові дослідження з українського сексу"(1996) Оксани Забужко – це перший вітчизняний резонансний твір, який дав серйозні підстави говорити про фемінізм в українській літературі кінця ХХ століття. "... Її (О. Забужко – О.С.) роман: а) руйнує усталений в культурі образ жінки, б) діє супроти потреб популяції (нації), в) хибно орієнтує молодь щодо місця і місії статей в суспільстві, г) руйнує засади суспільної моральності" [4, с. 4], – це один із тих схвилюваних відгуків про твір, який нібито несе реальну загрозу устрою патріархального суспільства.

Проте, даний роман є не стільки феміністичним у повному розумінні

цього слова, яке передбачає в першу чергу декларативність тих чи інших настанов, скільки являється свого роду феміністичною розвідкою або, як зазначила сама авторка у назві твору – “дослідженням” в якому не проектується бажана “перемога”, а подано об’єктивну картину “поразки жіночості” у вигляді не сприйняття її самодостатності у патріархальній в’язниці та ще й із її специфічними українськими умовами існування. Тобто в ситуації подвійної жіночої маргіналізації (“... якого *чорта* було родитися на світ жінкою (та ще й в Україні)...”[4, с. 18]) та “тоталітарного комплексу кастрованої статі” у чоловіків [5].

Роман становить собою сповідальний монолог героїні через який вдало передано індивідуальну жіночу реальність на тлі реальності чоловічої домінації та “герметизму”, тобто чоловічої “замкненості” у просторі власної самодостатності із явним небажанням та відсутністю потреби визнати самодостатність жінки. Здавалось би цілком звична колізія для феміністичного твору. Проте дану ситуацію Забужко розміщує у просторі національної реальності, особливістю якої, на думку авторки, є “безсила” українська чоловічість обумовлена багатокітним колоніальним статусом. А звідси й особливе, не класичне, ставлення до жінки при якому її сприймають як *Іншого*, через якого можливе конституювання власного “Я” про що говорила ще Сімона де Бовуар.

Уражена ж українська чоловічість “... фетишизує нестак опановану чужинцем жіночість, як опосередковано, саме ту “чужинську” силу” [5, с. 169].

Забужко вважає, що “... в колоніальній свідомості “жіночість” задана мужчині як щось апріорно-порочне, уломне, і не їй він протиставляється своєю статтю..., – не їй, а насамперед “чужій” *переможній* (це головне!) “мужеськості” [5, с. 169-170]. Тому за таких специфічних обставин українську жінку “... можна було любити і жаліти, боятися й ідеалізувати – не можна було тільки поважати...”[5, с. 172-173], а здолання її фізично було своєрідним ствердженням у власній силі та компенсацією її нестачі у протистоянні силі “завойовника”. З цього приводу героїня обурюється, що “... їм усім треба *перемагати*, от у чім справа, щиро, нелукаво брати й давати, як вуглекислота-хлорофіл-кисень вони не вміють”[4, с. 20], а тому “... вони робили з нами те, що інші, чужі мужики зробили з ними. І... ми приймали й любили їх такими, як вони є, бо не прийняти їх – означало б стати по стороні тих, чужих. ... єдиний наш вибір, отже, був і залишається – межі жертвою і катом: між небуттям і буттям –яке – вбиває”[4, с. 113].

Поліідентичну іманентність душевної єдності героїні О. Забужко становить постійне балансування між потребою професійно-творчої реалізації (“... “Я завжди хотів одного – *реалізуватися*”. Чудесний збіг, братіку, – я так само...”[4, с. 58]) і потребою взаєморозуміння, поваги та любові у стосунках із коханою людиною. А звідси і її двоїстість у готовності з одного боку бути підпорядкованою (“... бо ти була – жінка,

жінка, хай йому стонадцять чортів: витка рослина, котра без прямиостійної підпори, хай би навіть і намисленої, – без конкретного обличчя живої любови – опадала долі й зачахала, тратячи всяку снагу до горобіжного розгону...” [4, с. 21], а тому “... відразу проявила з ним першим на віку! – готовність поступатися: вперше-бо мала до діла до *мужчиною-переможцем*” [4, с. 53]), проте, дане підпорядкування відрізняючись від патріархальної моделі німої душевно-фізичної підпорядкованості, передбачало взаємовизнаність потреб, бажань та свобод іншого, а з другого – з усіх сил позбутись цієї одвічної жіночої, вторинності та залежності (“Ти жінка. В цім твоя межа. Твій місяць спить, як срібна блешня. Як прянощ з кінчика ножа. У кров утрушено залежність [4, с. 20]. ... по суті, то було не що як війна – війна, в якій не може бути переможців, бо вичерпавши всі засоби домогтися свого (придавити коліном, упхати в люлю, “вона в нас іще зовсім дитина”, хотілося хлопчика, але нічого, й дівчинка вдалася на славу, от вона *їм усім* за нас і покаже!), – мужчина вдається до останнього засобу – смерті, і це, нікуди не дінешся, переконує: ти нарешті остаточно стаєш по його стороні” [4, с. 111]).

Тож роман О. Забужко, як слушно зауважила Н. Зборовська, “... представляє боротьбу героїні за самостійну суверенну особистість, проти фатального збочення продиктованого природою” [7, с. 120].

Головна героїня, як, зрештою, і її обранець, прагнула бути “автором” не лише своїх текстів, а й “автором” свого особистого життя (хоча в патріархальному світі, де всі етапи жіночого існування “наперед визначено та узгоджено” такі претензії на авторство сприймаються дещо скептично) у рівноправному партнерстві із коханим чоловіком в якого відразу спостерігла ту ж нуртуючу вітально-творчу енергетику, котра вщерть переповнювала і її саму (“... скажена, жадна до життя міць фугасила з його картин і твоїх віршів, ти впізнала її відразу... і так само він мусив упізнати твою...” [4, с. 21]).

“... То був перший мужчина з *твого світу*, перший, з ким обмінювалося не просто словами, зараз усією бездонністю мерехких, колодязним зблиском підсвічених тайників, тими словами відслонених, і тому говорилося легко, як дихається й сниться ..., о, ця ніколи не знана свобода бути собою, ця гра, нарешті, в чотири руки по всій клавіатурі ... [4, с. 30], – зізнається собі героїня. В ньому вона впізнала “... свій, в усьому – свій, одної породи звірюки!”, проте “в ній же, в мові, було все, чого ніколи потім не було між вами в ліжку” [4, с. 30], бо він виявився не *партнером*, а просто чоловіком, якому у стосунках із жінкою потрібно не партнерство та кохання, а підкорення та героїчність і перш за все у власних очах.

“... Мала би добачити, що він *не партнер*, – що, закам’янілий усередині себе до багаторічної мерзлоти, просто не тямить бути не сам – геть і в коханні ... ” [4, с. 25]. “Творення” спільного життя двома

самодостатніми особистостями врешті зайшло у глухий кут непорозуміння, бо "... то була цілком самодостатня творчість (з його боку – О.С.), в якій твоє власне фізичне незадоволення важило не так-то й багато..." [4, с. 26], – провадить героїня. Та й коли йому було зрозуміти за постійним самоствердним гоном замкненої у собі особистості символом якої у романі є "кам'яне яйце".

Ігноруючи фундаментальні складові кохання – компроміс, поступливість, взаєморозуміння він, якось по-своєму кохаючи головну героїню, все ж залишається чоловіком, який і в цій сфері людських відносин прагне перемоги та утвердження у власній фізичній силі і досконалості коханця, зовсім не переймаючись при цьому потребами коханої, котра намагалась щирістю своєї любові розтопити льодяну стіну його герметизму і, достукавшись до душевної замкненості свого обранця, сказати: "... мені не перемагати треба, а любити, любити, розумієш ти?!" [4, с. 38]

Страх – чоловічий страх перед втратою віками плеканих привілейовано-владних патріархальних бастионів – це, на думку Забужко, основна причина непорозуміння і "розриву" головних героїв та й, взагалі, причина багатьох "поразок" у чоловічо-жіночих відносинах. Ще Сімона де Бовуар у своїй "Другій статі" говорила про те, що "чоловіки допускають жінок до свого життя, намагаючись не втрачати своєї незалежності. ... Навіть якщо вони колінують перед своєю коханою, єдине, чого вони прагнуть, – це володіти нею, привласнити її"[1, с. 297]. А "справжнє" життя, мистецтво, кохання тощо завжди вимагають певних поступок та жертв і не кожен мужчина здатен зважитись на такі кроки, а тим паче, наголошує авторка, український мужчина, котрий всю свою історію жив у постійному страсі підвладності та вторинності. Тому пустити у "свій" світ жінку, визнавши тим самим можливість її багатогранної трансцендентності та самодостатності, означатиме, для нього ще одну "поразку".

Тож саме страх перед дійсністю та "розгерметизацією", тобто руйнацією свого самодостатнього світу, в якому для самодостатності іншого, а тим паче жінки, місця не може бути, став причиною "смерті" того, що могло б бути таким безумно яскравим – життям, горінням, парним польотом навзаєм зчеплених зірок крізь *fin-de-siècle*'івську тьму" [4, с. 41].

Отже, роман "Польові дослідження з українського сексу" О. Забужко, особливістю якого є національний контекст, став віддзеркаленням життєвої реальності в умовах патріархальної домінації, при якій жінку не звикли сприймати і приймати у її цілісності.

І це основна проблема, яка постала перед головною героїнею роману. Цілісність її особистісної поліспектральності було надщерблено у спектрі тілесних відносин, нехтуванням їх значущості для героїні. Однак героїню Забужко не задовільнили лише чорно-білі життєві барви. Вона має

внутрішню потребу, потенціал та бажання жити у "кольоровому" світі, оперуючи та насолоджуючись усіма його відтінками.

Марність зусиль жіночої самореалізації в суспільстві із маскулінною пріоритетністю – центральна тема повісті "Я, Мілена" О. Забужко, яка була опублікована 1998 року в журналі "Кур'єр Кривбасу".

Цікавим та слухним є спостереження Н. Зборовською того, що повість стала ще й свого роду літературною авторською іронією над читацьким сприйняттям її роману "Польові дослідження з українського сексу", що "за наміром мав втілити актуальну філософічність жіночого та національного буття, обертається в читацькому "споживанні" сексуально розбещеною картинкою" [7, с. 130].

Дана повість є ще одним сигнальним маяком про те, що в нашому суспільстві із його усталеною стереотипною базою мало кого цікавить жінка є сама для себе, а тому й ніхто не завдає собі клопоту розглядом аргументації її бажань, дій та вчинків при віднесенні та підставленні їх під певні існуючі в суспільстві шаблони поведінки, відповідно до яких, вони оцінюються позитивно, або ж негативно.

Одна із основних проблем екзистенційної філософії – проблема "роздвоєння особистості" на шляху її трансцендентності, становить філософську основу і даної повісті Забужко, шифром якої є вже сама назва. "Я" – це та половинка розірваної душі героїні, що являє її істинну внутрішню сутність із усім спектром бажань та потреб, а "Мілена" – це зовнішній відбиток патріархального бачення жіночої сутності, який Зборовська схарактеризувала як "нескінченний театр для чоловіків-глядачів (та й врешті і для жінок – О. С.), це та вічна неможливість бути собою, це суцільний фальш" [7, с. 129].

Потребуючи самовираження, рятуючи тим самим від небуття свій внутрішній світ та утверджуючись супроти даного, героїня стикається із реальною дійсністю в якій її поривання зазнають краху. "... Її ятрило глевке і, головне ж, незаслужене почуття поразки – адже вона якраз усе робила як слід, старалась і викладалась як навіжена, перепрацювалась ..., а тепер у студії сиділа та якась огида, підморгувала й на щось брудне натякала, і ніхто, головне, не завважив різниці!..." [6, с. 16].

Проблему жіночої роздвоєності на трансцендентному шляху у зв'язку із певними суспільними устроями, підіймала ще Сімона де Бовуар, котра зауважувала, що "... незалежна жінка сьогодні роздвоюється між професійними зацікавленнями і покликанням статі: ці два крила своєї жіночої долі вона ледве годна врівноважити. Якщо навіть їй вдасться досягти омріяної рівноваги, то тільки ціною поступок, жертв і неймовірних зусиль, які вимагають від неї постійного напруження" [1, с. 354]. Іншими словами, "жінка береться вибудовувати свою кар'єру, будучи закабалена жіночістю і традицією" [1, с. 355], яка в повісті "Я, Мілена" перемагає, бо врешті-решт позаекранне "Я" Мілени в порівнянні із екранною Міленою

стає дуже маленьким. І, як виявилось, нікому, навіть її власному чоловікові, зовсім не потрібним.

Цікавою особливістю даної повісті, як і роману "Польові дослідження з українського сексу" є те, що героїня, не ведучи явної боротьби, яка полягає у несприйнятті її цілісною, самодостатньою особистістю знову зазнає поразки.

Тож підводячи підсумки, слід відмітити, що Забужко не проектує схему бажаної перемоги, про що вже йшлося, а знову змальовує об'єктивний стан речей у маскулінізованому суспільстві, яке ще не готове визнати жіночу ідентичність як плюральну, а досвід як суперечливий та децентрований.

Ця своєрідна боротьба в основному відбувається у свідомості героїнь Забужко і тому в суто художньому плані у творах авторки переживання героїнь домінують над сюжетними лініями, які часто позбавлені лінійного розвитку. Переважаючими ж є певні думки, асоціації, переживання, спогади, ефектні сцени, пози, жести тощо.

1. Боеуар С. Друга стаття: У 2 т. – К.: 1994. – Т.2.
2. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884-1939. – К.: – 1995.
3. Жеребкіна І. Феміністська теорія 90-х років: проблеми та парадокси репрезентації жіночої суб'єктивності. // Філософська думка. – 2000. – № 6. – С. 56-72.
4. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. Вид. 3-є – К.: 2000.
5. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – К.: 1999.
6. Забужко О. Я, Мілена // Кур'єр Кривбасу. – 1998, лютий. – С.5-23.'
7. Зборовська Н. Ільницька М. Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. – Львів: 1999.
8. Старух О. В. Спектр феміністичних проблем у повісті Н. Зборовської "Валя" // Вісник ЛДПУ(Філол. науки). – 2001. – № 8. – С. 164-175.
9. Фромм Э. Пути из большого общества // Проблема человека в западной философии. – М., 1988.

Summary

In the article an attempt was made to reveal the sense of the statement "postfeminism" and show the ideo-philosophical base of postfeminist theories at the end of XX and beginning of XXI centuries.

As artistic incarnation of postfeminist theories became the part of Ukrainian literature debate of 90 th of the XX century, so the author of the article tries to observe the incarnation of postfeminist problems in novels of O. Zabuzhko ("The Field's Investigations of Ukrainian Sex", "I'm, Milena").

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2001.